

FÅFÅNGANS MARKNAD

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

”Och om du är gammal som en och annan av mina läsare väl är eller kommer att bli – gammal och rik eller gammal och fattig – kommer du kanske en dag att tänka i ditt sinne: – De här människorna omkring mig är visserligen mycket snälla, men inte kommer de att sörja mig alltför djupt, när jag är borta. Jag är mycket rik och de vill ärva mig – eller jag är mycket fattig och de har tröttnat på att underhålla mig.”

Citatet antyder ett obehagligt samhälle. De mänskliga relationerna präglas inte särskilt mycket av mänsklig värme utan mer av egen nytta. Den som gör den nedslående iakttagelsen är William Makepeace Thackeray i romanen *Vanity Fair. A Novel without a Hero*, utgiven 1848. I romanen som på svenska har titeln *Fåfångans marknad* (en tidig utgåva hade titeln *Verldsmarknaden*) gisslas 1810-talets brittiska samhälle. Överklassmanér, småaktighet och sociala intriger står i centrum i den värld där huvudpersonen Becky Sharp gör social karriär.

Thackeray, som idag är en närmast bortglömd författare, var född 1811.¹ Han hade studerat juridik och varit konstnär innan han på 1830-talet slog sig på journalistiken. Han började publicera sig under pseudonym i följetongs- eller novellform. Hans genre var oftast satirens och samma år som *Vanity Fair* utkom hade han i bokform publicerat en artikelserie i *Punch*, där han gjort porträtt av samtidens ledande personer (*The Book of Snobs*) och blev därmed den som myntade begreppet snobb. Hans samhällskritik mötte självklart mothugg och han anklagades för cynism.

William Thackeray försökte se vad som rörde sig under samhällets och marknadens yta. I satirens form belyste han det samtida skeendet och porträtterade tidens ledande personligheter. Men hans infallsvinkel var fiktionens och hans perspektiv den subjektive betraktarens. Senare kom han att bli alltmera alienerad och började skriva idealiserande om 1700-talet. Samtidigt framträdde hans ambivalens inför snobberiet allt tydligare: också Thackeray lade an på en rik livsstil. När han dog 1863 var han ägare av ett palats i Kensington.

Att i samtidskritik lyfta fram fåfånga och fåfånglighet är inte nytt. Gamla testamentets *Predikaren* har det som sitt huvudtema och Tom Wolfe har i journalistisk romanform skrivit om fåfångans fyrverkeri, för att bara ta ett modernt exempel. Men det som gör det tacksamt att anknyta till Thackeray som samhällskritiker är hans koppling mellan fåfånga och marknad. I efterdyningarna av den ihopsjunkna IT-bubblan och börs krisen känns infallsvinkeln modern. Och i den svenska opinionen är det just ambivalensen inför denna metafysiska marknad som skapar

politiska spänningar. Det har därför varit naturligt för oss att hämta titeln till 2003 års SOM-bok från Thackeray.

Syftet med vår framställning är på intet sätt att bedriva samhällskritik i Thackerays anda utan det vi vill göra är att peka på de opinionsförändringar som skett, exempelvis i synen på storföretag, massmedier och partiledare. Den grundfråga vi ställt oss är i vad mån dessa förändringar är uttryck för en kritisk syn på olika fåfångligheter i början av 2000-talet eller om det rör sig om tillfälliga opinionsyttringar.

Att vi valt att använda en titel med en negativ underton är således inte uttryck för iakttagna opinionstrender i årets undersökning utan står snarast för en grundläggande fråga till datamaterialet. Det är en fråga som alla som arbetar med opinions- och medianalyser alltid måste ställa sig, eftersom opinionsundersökare själva är en del av fåfångans åsiktsmarknad, där opinioner snabbt kan skapas enbart genom de frågor som ställs. Det är därför nödvändigt att alltid pröva motbilder och ställa frågor kring hur en kortsiktiga opinion förhåller sig till långsiktiga trender. Det är sådant som är vägledande för oss som sysslar med surveyundersökningar och varje år ställer frågor till medborgarna. Resultaten från våra studier reflekterar de många människornas föreställningar om sin och samhällets situation. Och det är vår uppgift att försöka tolka de olika mönstren så långt det nu är möjligt.

I detta inledande kapitel gäller frågan de övergripande tendenserna. På samma sätt som tidigare år gör vi det genom att lyfta fram ett antal exempel på trender som på ett översiktligt sätt speglar förändringstendenser i politik och samhälle hösten 2002 – mot bakgrund av opinionsutvecklingen i Sverige under de gångna sexton åren.

Intet nytt på svenskarnas problemagenda

Vård, omsorg, skola dominerar svenskarnas problemdagordning sedan slutet av 1990-talet. Sjukvård, skola, äldreomsorg är de konkreta samhällsproblem som svenska folket tycker är viktigast. Vid den senaste mätningen 2002 kom invandrings- och flyktingfrågor därefter på fjärde plats följt av sysselsättning och lag och ordning. Den största förändringen sedan förra året är att flyktingproblematiken nämns oftare idag – från 13 till 19 procent. Ett problemkomplex som nämns något mer sällan 2002 än åren innan är utbildning/skola som minskat från 37 procent 2001 till 32 procent 2002.

EU/EMU-relaterade frågor omnämndes endast av 3 procent av svarspersonerna. Andra internationellt orienterade frågor uppmärksammades också mycket litet – endast 1 procent av de svarande gjorde det. Terrorism och det förestående Irakkriget var inte några centrala problemfrågor för väljarna valåret 2002. Inrikesproblem stod i fokus som brukligt är i svenska val. Alltså, från väljarnas dagordning intet nytt.

Tabell 1 Svenskarnas viktigaste frågor 1987 – 2002 (procent)

Fråga	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Sjukvård	14	21	22	24	20	19	22	18	15	25	35	30	41	39	41	40
Utbildning	12	9	12	10	11	9	4	8	7	10	22	34	36	35	37	32
Pensioner/äldreomsorg	10	10	16	13	16	14	16	12	10	17	19	15	21	23	22	24
Invandring/flykting	7	8	11	14	13	19	25	12	14	13	10	8	13	12	13	19
Sysselsättning	15	6	2	7	39	49	59	58	51	42	50	51	28	14	14	14
Lag och ordning	20	13	38	11	15	8	9	11	25	14	13	15	16	15	12	12
Sveriges ekonomi	8	10	9	32	24	39	29	32	24	10	7	9	7	6	9	10
Miljö	48	62	46	32	38	19	17	20	27	10	10	9	11	9	9	10
Skatter	7	9	14	13	6	3	2	3	2	4	6	7	5	8	7	7
Familj/barnomsorg	6	9	8	8	7	8	9	6	4	6	7	7	5	7	6	7
Socialpolitik	3	5	3	6	9	7	5	6	6	7	4	17	6	7	6	6
Religion/moral	1	4	3	2	2	2	1	2	3	5	2	2	3	4	4	4
EU/EMU	1	3	3	7	6	11	9	15	7	3	3	4	3	4	3	3
Kommunikationer	1	1	1	2	1	0	0	1	0	0	1	1	1	2	2	2
Jordbruks/regional	2	2	2	1	3	1	1	0	0	0	1	1	1	1	2	2
Privatiseringar	3	2	2	4	2	3	2	2	3	7	2	2	2	2	1	1
Energi/kärnkraft	7	6	8	11	1	2	2	1	2	2	2	2	0	1	1	1
Antal svarande	1672	1642	1578	1582	1573	1889	1557	1704	1707	1779	1754	3561	3503	3546	3638	3606

Kommentar: Samtliga personer som besvarat enkäten ingår i procentbasen.

Ekonomi: Sämre för Sverige än för svensken

Framgångsekonomin under slutet av 1990-talet har inte fortsatt efter millennieskiftet. Mycken ekonomisk statistik är klart dystrare idag än för tre-fyra år sedan. Men om man frågar svenska folket är det främst Sveriges ekonomi som har drabbats, inte så mycket den egna ekonomin. I de senaste SOM-undersökningarna från 2001 och 2002 säger 37-38 procent av svarspersonerna att Sveriges ekonomi försämrats men endast 20 procent att den egna ekonomin har blivit sämre. På den positiva sidan anger endast 13 respektive 8 procent att det gått bättre för Sveriges ekonomi mot hela 28-25 procent som tycker att den egna ekonomin förbättrats. Alltså, svensk ekonomi har bekymmer enligt svenska folket, men själva tycker de inte att de har det så dåligt. De exakta resultaten redovisas i kurvform i Staffan Kumlins kapitel.

Svenska folket gör också en övervägande negativ bedömning av hur Sveriges ekonomi kommer att utvecklas ett år framåt. Endast 10 procent tror på en förbättring mot 31 procent som tippar på en försämring. Dystrast prognoser gör moderata sympatisörer (49 procent försämrats) och jordbrukare (46 procent försämrats) och företagare (39 procent försämrats).

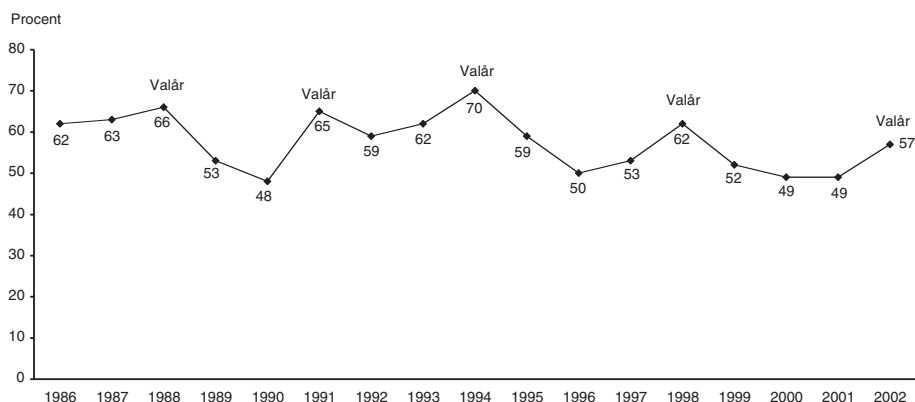
Men när det gäller den egna ekonomin är svensken mycket mer optimistisk. Fler tror på en förbättring för dem själva (22 procent) än på en försämring (13 procent). Bland de mest optimistiska för egen del finns moderata sympatisörer (27 procent förbättring), högre tjänstemän (26 procent förbättring) och företagare (25 procent förbättring). Det går utför för Sverige, men jag klarar mig nog bra, tycks vara en spridd föreställning, speciellt i vissa kretsar. En kanske inte helt fåfänglig förhoppning. I ett samhälle med ökande ekonomiska skillnader mellan olika grupper kan somliga få det bättre samtidigt som andra får det sämre.

Den elektorala cykeln fungerar

För femte valet i rad ökar andelen övertygade partianhängare under ett valår. Det finns en elektoral cykel i stödet för partierna och för mycket annat politiskt, som t ex när det gäller institutionsförtroende och politikertilltro. De demokratiska valen är positivt förtroendeskapande. När politikerna kommer ut och träffar väljarna inför valen stärks tilltron och kanske också förhoppningarna. Det vore värre om det hade varit tvärtom. När politikerna antligen träffar sina väljare, ja då sjunker förtroendet. Men så är det alltså inte.

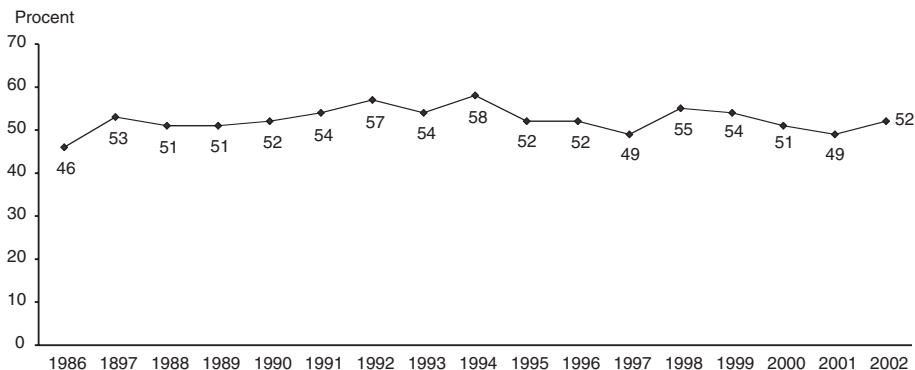
Figur 1 Medborgarnas grad av partiövertygelse 1986-2002 (procent)

Fråga: (till personer som uppgett sig sympatisera med något politiskt parti): ”Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?” Svartalternativ: ”Ja, mycket övertygad; ja, något övertygad; nej”.

Kommentar: Resultaten visar andelen personer som svarat *mycket* eller *något övertygad*. Samtliga svarspersoner ingår i procentbasen.

Figur 2 Andel personer som uppger sig vara mycket eller ganska intresserade av politik 1986-2002 (procent)

Kommentar: Samtliga svarspersoner utgör procentbasen.

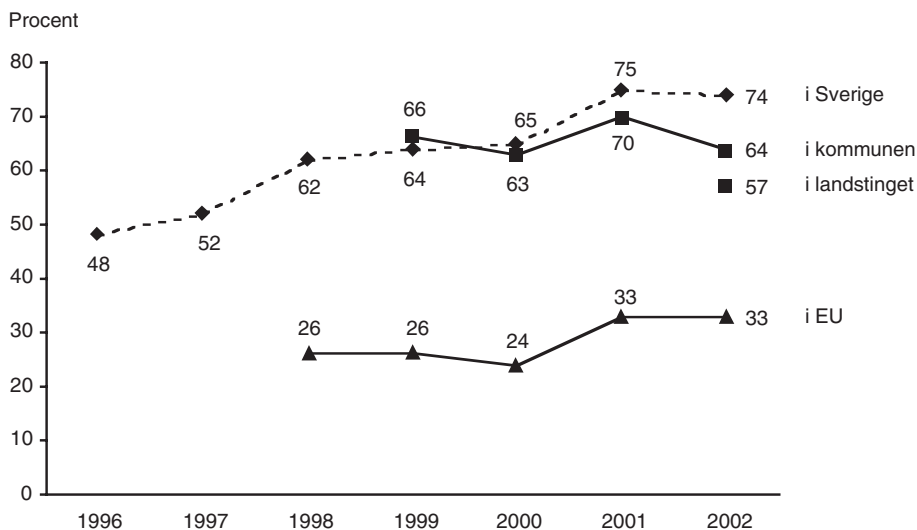
Någon lika entydig valårscykel kan inte iakttas när det gäller människors politiska intresse. Vi kan dock notera en uppgång för politikintresset i samband med fyra av de fem val vi studerat sedan SOM-undersökningarna startade. Och de fyra valen är de fyra senaste – 1991, 1994, 1998 och 2002 – så måhända är en elektoral cykel på väg att etableras även när det gäller politiskt intresse.

Fortsatt höga nöjdhetssiffror för svensk demokrati

De rekordhöga siffrorna för bedömningen av hur svensk demokrati fungerar höll i sig över valet 2002. Andelen personer som är mycket eller ganska nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige var 74 procent 2002 och 75 procent 2001; att jämföras med endast 48 procent när den första SOM-mätningen genomfördes 1996. De mycket positiva demokratibedömningarna återfinns också i motsvarande mätningar i *Eurobarometern*.

Sverige har under senare år uppvisat bland de högsta siffrorna i hela EU över andelen medborgare som är nöjda med hur det egna landets demokrati fungerar. Ett land som dock genomgående ligger något snäpp bättre än Sverige är Danmark.

Det är värt att notera att bedömningarna av den nationella demokratin 2002 får ett klart bättre betyg än den kommunala demokratin, som i sin tur bedöms mer positivt än landstingens demokrati. Kan det vara så att medborgarna under ett valår ser extra tydligt att lokala och regionala problem hamnar i slagskuggan av nationella frågor? Den gemensamma valdagen är kanske bra för valdeltagandet i lokala och regionala val, men är den också bra för den lokala och regionala demokratin?

Figur 3 Nöjd med hur demokratin fungerar (procent)

Kommentar: Resultaten visar andel som svarar *mycket* eller *ganska nöjd*. Övriga svarsalternativ är inte särskilt nöjd och inte alls nöjd. Personer som besvarat frågan ingår i procentbasen.

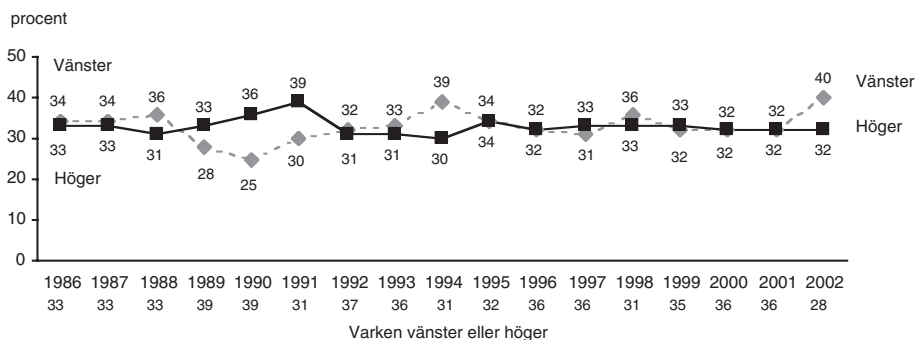
Vänstermobilisering under valår

I förra årets SOM-bok tippade vi att andelen personer som uppfattar sig som stående till vänster skulle öka valåret 2002. Och vi fick rätt. Andelen svars personer som placerar sig till vänster på den subjektiva vänster-högerskalan ökade från 32 procent 2001 till 40 procent 2002. Det var nu inte något svårtippat resultat. Det finns en viss valårseffekt även när det gäller den ideologiska orienteringen. I alla val sedan de första mätningarna på 1980-talet har andelen vänsterorienterade personer ökat under valåren.

Jämfört med året innan valet har ökningen varit 2 procentenheter 1988, 5 1991, 6 1994, 5 1998 och 8 2002; alltför regelbundna och för stora förändringar för att vara slumpprodukter. Oftast är det inte andelen högrinriktade personer som minskar. Det är istället mittengruppen som minskar, och till en del går åt väster under valår (Holmberg 2003). Kampen om mitt kan knappast överskattas när det gäller att förstå varför svenska val går som de går. Det räcker inte med att vinna röster bland det egna ideologiska blockets väljare. Man måste också vinna i mitten. Och det har socialdemokraterna varit duktigare på än de borgerliga partierna vid de senaste valen.

Figur 4 Ideologisk vänster-högerposition (procent)

Fråga: ”Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle Du placera Dig själv på en sådan vänster-högerskala.”

Kommentar: Resultaten visar andelen som uppgivit att de är klart eller något till vänster respektive klart eller något till höger, eller angivit att de är ”varken vänster eller höger”. Personer som ej besvarat frågan är ej medtagna i analysen. De utgör 3-4 procent av svarspersonerna genom åren.

Populära partiledare – en fåfångans marknad?

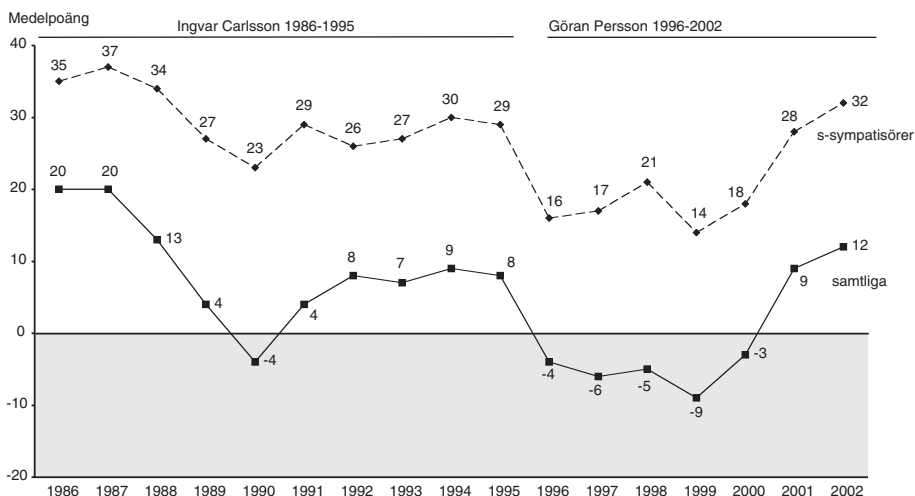
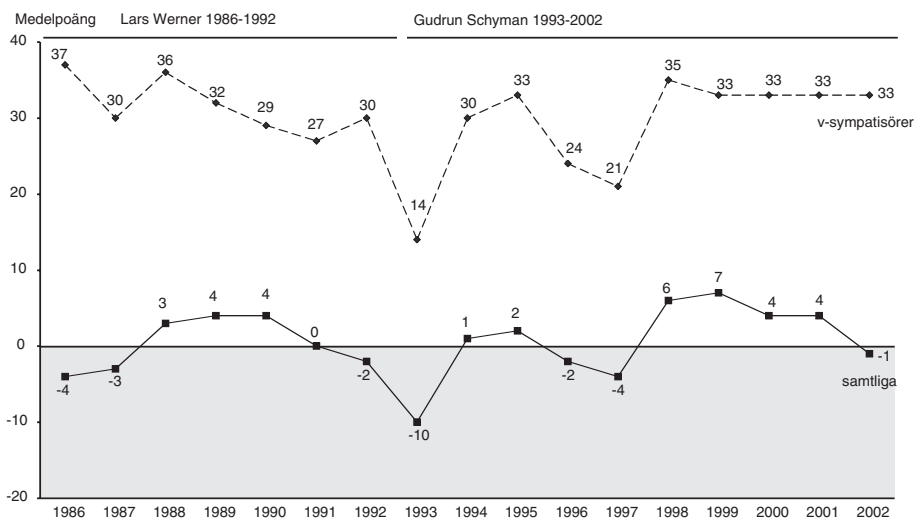
Om ledarpopularitet skall vara något mer än bara en fåfångans marknad, det vill säga ha några politiska konsekvenser, exempelvis för det egna partiets valresultat, måste uppskattningen vara klart mer än medioker och helst mycket spridd. Ett potentiellt dragplåster måste vara både populär och välkänd.

Svenska partiledare uppfyller med råge kravet att vara välkända. I SOM-undersökningen 2002, som genomfördes strax efter riksdagsvalet, angav 98-99 procent av de svarspersoner som besvarade enkätfrågorna att de kände till Göran Persson, Gudrun Schyman, Alf Svensson och Lars Leijonborg. De nyare partiledarna Bo Lundgren och Maud Olofsson var nästan lika kända; 97 respektive 94 procent uppgav att de kände till dem. Även miljöpartiets nya språkrör visade sig vara förhållandevis välkända; 82 procent uppgav att de kände till Maria Wetterstrand och 80 sa sig veta vem Peter Eriksson är.²

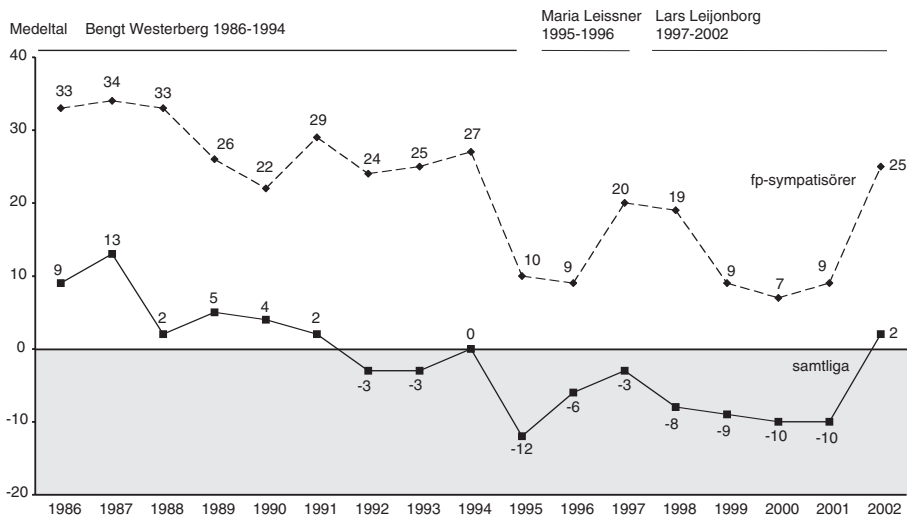
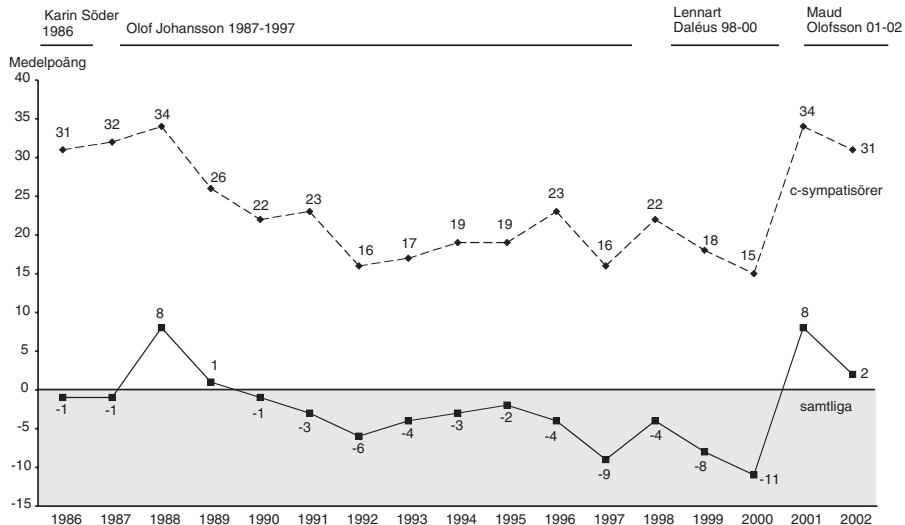
Popularitetskravet har svenska partiledare haft svårare att uppfylla. Vi mäter i SOM ledarnas popularitet på en skala mellan -5 (ogillar) och +5 (gillar). Sedan multiplicerar vi resultaten med 10 för att få en analyskala mellan -50 och +50. På denna skala har det bara hänt fem gånger att någon partiledare har uppnått ett värde på +10 eller bättre i hela valmanskåren – Ingvar Carlsson 1986-88, Bengt Westerberg 1987 och Göran Persson 2002. Vid alla andra 112 mättillfällen var de aktuella partiledarna mindre uppskattade. Vid inte mindre än nio tillfällen har det

hänt att någon partiledare varit så impopulär att han eller hon fått resultat på -10 eller sämre bland samtliga svarspersoner – Carl Bildt 1987-88, Gudrun Schyman 1993, Maria Leissner 1995, Lars Leijonborg 2000-01, Lennart Daléus 2000, Birger Schlaug 1993 och Matz Hammarström 2001. Med så låga popularitetssiffror riskerar partiledaren att snarare bli ett sänke för sitt parti än ett dragplåster.

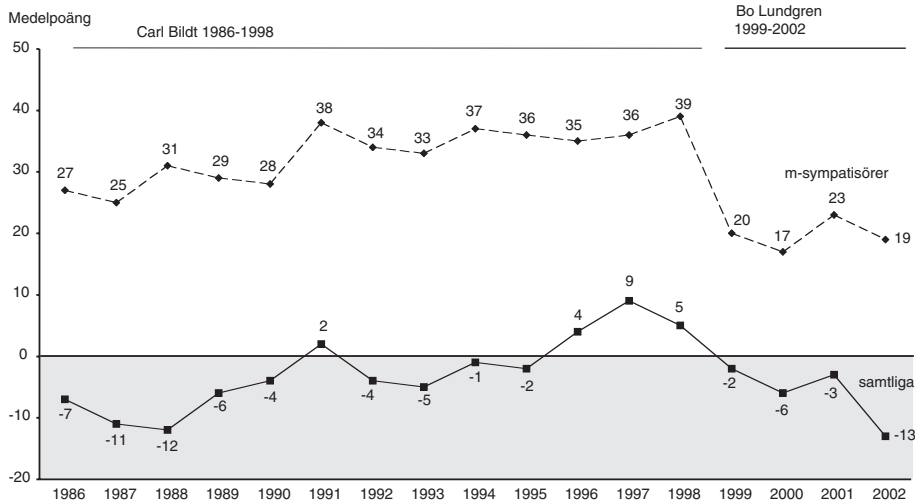
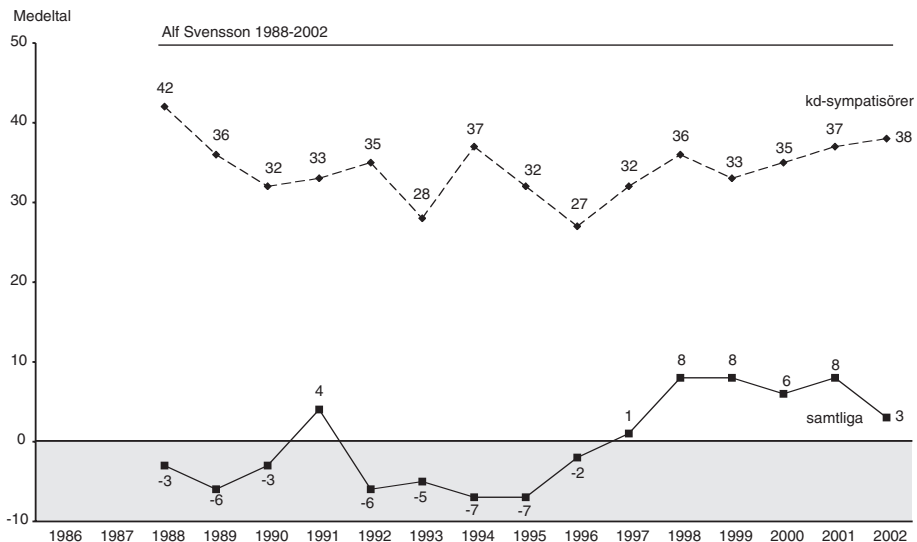
Figur 5 Partiedarpopularitet 1986-2002 (medeltal)

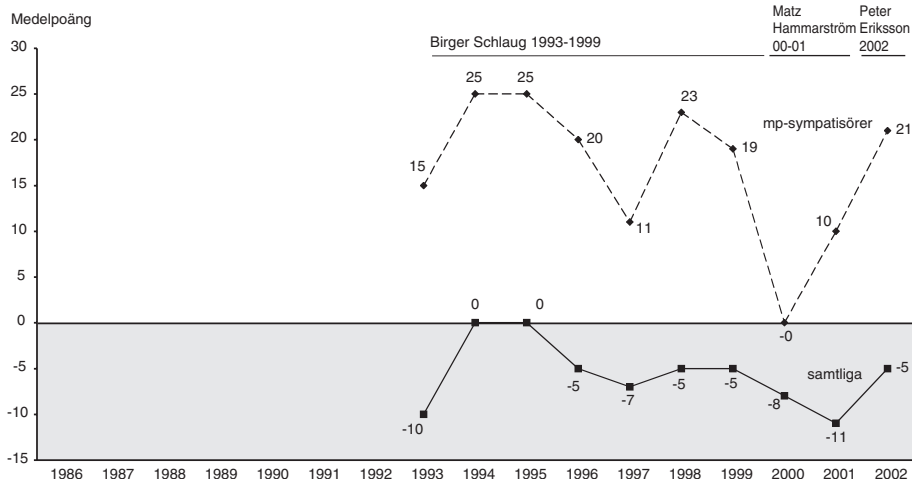
Källa: SOM-undersökningarna

Källa: SOM-undersökningarna

Källa: SOM-undersökningarna

Kommentar: Lotta Nilsson-Hedström 1999-01/Maria Wetterstrand 02

	1999	2000	2001	2002
mp-sympatisörer	+3	+6	+10	+24
samtliga	-4	-8	-12	-4

Källa: SOM-undersökningarna

Resultaten i figur 5 visar att två partiledare blev klart mer uppskattade 2002 än tidigare. De heter Göran Persson och framförallt Lars Leijonborg. Miljöpartiets två nya språkrör visade sig också vara mycket mer uppskattade än de tidigare två språkrörerna. På den negativa sidan tappade Bo Lundgren stort i popularitet från en redan låg nivå. Men även populära partiledare som Gudrun Schyman, Alf Svensson och Maud Olofsson förlorade något i uppskattning 2002.

Uppskattade partiledare kan vinna röster åt sitt parti på samma sätt som ogillade ledare kan stöta bort väljare. Forskningen har demonstrerat att det finns popularitetseffekter på väljarnas partival, men de är i allmänhet förhållandevis begränsade i Sverige (Holmberg 2000, Holmberg och Oscarsson 2003).

Ett användbart mått på partiledarnas eventuella förmåga som röstvärvare får vi om vi jämför partiledarnas popularitet med det egna partiets popularitet. En partiledare bör vara mer populär än sitt parti för att kunna dra röster. I SOM-studierna mäter vi partiledarnas och partiernas popularitet på samma gillar-ogillarsskala. Det gör det möjligt att jämföra.

Resultaten i tabell 2 visar att det valåret 2002 endast fanns en partiledare som var mer uppskattad än sitt parti såväl bland det egna partiets sympatisörer som bland samtliga svars personer. Den partiledaren var gamle Alf Svensson.

Flera av de övriga partiledarna var mer uppskattade än sina partier i hela valmanuskåren, men inte där det verkligen gäller – bland de personer som *de facto* röstade på partiet.³ Det gäller Gudrun Schyman, Göran Persson, Maud Olofsson och språkrörerna, men inte Lars Leijonborg och Bo Lundgren. Moderatledaren liksom folkpartiledaren var klart mindre populära än partiet såväl bland samtliga svenskar

som bland respektive m- och fp-sympatisörer. Leijonborg var alltså knappast någon Leijonkung 2002. Folkpartiets framgångar i valet hade mycket litet att göra med Leijonborgs jämförelsevis medelmåttiga popularitet.

Tabell 2 Partiledarna som dragplåster eller som sänken i kampen om opinionen (medeltalsskillnader)

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland samtliga väljare

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
v	+13	+14	+15	+15	+15	+13	+11	+4	+10	+9	+5	+3	+10	+11	+8	+8	+4
s	+10	+9	+4	+2	±0	+1	±0	-2	-2	+3	-4	-8	-10	-10	-7	-2	+1
mp	-	-	-	-	-	-	-	-7	-2	-5	-5	-5	-4	-2	-3	+2	
c	±0	-2	+3	+1	-1	-5	-4	-3	-4	-1	-1	-4	-2	-5	-6	+4	+1
fp	+6	+5	+1	+3	+2	+2	±0	±0	+1	-6	-1	±0	-5	-6	-6	-8	-3
kd	-	-	+5	+3	+4	+4	+3	+4	+5	+5	+5	+8	+8	+8	+8	+8	+7
m	±0	-4	-11	±0	-2	+4	+3	+3	+6	+3	+8	+11	+9	-1	-3	-1	-4
Snitt fem partiledare	+6	+4	+2	+4	+3	+3	+2	±0	+2	+2	+1	±0	±0	-2	-3	±0	-0

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland egna sympatisörer

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
v	-1	±0	±0	+4	+3	-3	-2	-12	-6	±0	-3	-9	±0	+2	±0	-2	-2
s	±0	+1	-1	-1	-4	-4	-5	-5	-4	-2	-8	-9	-10	-13	-11	-4	-2
mp	-	-	-	-	-	-	-	-14	-7	-7	-8	-14	-12	-12	-27	-17	-9
c	-3	-6	-3	-4	-5	-13	-14	-12	-12	-12	-7	-10	-10	-15	-13	+1	-2
fp	+3	+4	-2	+1	-2	±0	-1	+1	-2	-19	-15	-6	-14	-17	-20	-25	-8
kd	-	-	+1	+1	+2	-3	±0	-4	+1	+2	±0	+3	+3	+4	+3	+3	+2
m	-6	-11	-6	-3	-3	+1	+2	±0	+3	+2	+3	+5	+2	-15	-16	-12	-17
Snitt fem partiledare	-1	-3	-2	-1	-2	-4	-4	-6	-5	-6	-6	-6	-6	-12	-12	-8	-6

Kommentar: Resultaten visar hur populära partiledarna är i jämförelse med sina egna partier. Differensmättet kan variera mellan +100 (partiledaren mer populär än partiet) och -100 (partiet mer populärt än partiledaren). Plusvärden indikerar m a o att partiledaren är mer populär än partiet, medan minusvärden visar att partiledaren är mindre populär än sitt parti. Partiernas och partiledarnas popularitet har mätts på en gillar-ogillarskala med värden mellan +5 (gillar) och -5 (ogillar). Genomsnittssiffrorna gäller för partiledarna för v, s, c, fp och m.

Med andra ord, valåret 2002 hade Sverige ett sedan länge välkänt dragplåster bland partiledarna. Han heter Alf Svensson. Ett klart potentiellt sänke fanns också och det var Bo Lundgren. Flera av de övriga partiledarna – dock inte Lars Leijonborg – låg närmare statusen som dragplåster än som sänke. Det gäller främst Gudrun Schyman, men också Göran Persson och Maud Olofsson.

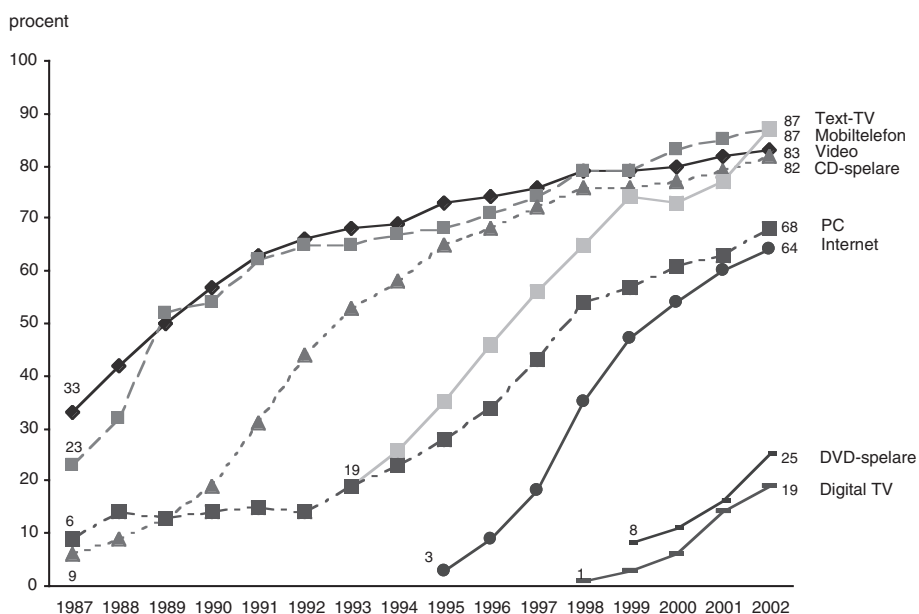
Totalt sett över de snart tjugo år som vi mätt partiledarpopularitet i SOM-studierna har ledarna relativt sina partier blivit i genomsnitt något *mindre* populära, inte mer populära. Trots all fokusering på partiledarna i debatt och media betyder de mindre idag som dragplåster för sina partier än på 1980-talet. Partiledarnas betydelse har *minskat*, inte ökat.

Både fragmentering och stabilitet i mediasystemet

Vi har som medborgare i princip tre sätt att informera oss om vad som händer i omvärlden, oavsett om det är i lokalsamhället eller globalt: vi kan själva iakttä, vi kan få reda på vad som händer genom förmedling av andra människor och vi kan ta del av händelser genom massmedier. Vilket sätt vi utnyttjar hänger samman med vår position i samhället, men den allmänna tendensen är att medierna får en allt större roll. I själva verket är för flertalet människor den politiska, ekonomiska och kulturella världen huvudsakligen formad av mediernas bild.

Figur 6 Tillgång till olika medieteknologier i svenska hushåll 1987 – 2002 (procent av befolkningen)

Fråga: ”Vilka typer av utrustning har Du för närvarande tillgång till i Ditt hushåll?”

I det svenska mediasystemet är det traditionellt dagspress, radio och TV som på olika sätt bidrar till vår bild av omvärlden. Inom radio och TV finns det ett ökat antal kanaler som konkurrerar om uppmärksamheten. Visserligen dominerar public service-medierna ännu så länge användningen, men mediasystemet har blivit allt mera fragmenterat och allt smalare medier har etablerats (Mediebarometern, 2003). Hushållen har också successivt investerat i ny medieteknologi. Den senare har inte bara gällt traditionella medier som text-TV eller video, som sedan länge har en hög spridning i hushållen, utan under senare år framför allt persondator och mobiltelefon – och senast DVD-spelare och digital-TV (figur 6).

Det är uppenbart att Sverige hösten 2002 är på god väg in i det digitaliserade hushållet. Hela 87 procent av allmänheten hade tillgång till mobiltelefon, 68 procent persondator och 64 procent Internetanslutning. Under de två senaste åren har mobiltelefon, persondator och Internetanslutning fortsatt att öka, men tendensen är mellan 2001 och 2002 skiftande.

Mobiltelefonspridningen förefaller ha tagit ny fart, inte minst genom att äldre har börjat använda mediet, medan det för persondator och Internet finns en långsiktigt vikande tendens och där är spridningen fortfarande låg bland äldre.

De snabbast ökande teknologierna mellan 2001 och 2002 är DVD och Digital-TV, där tillgången bland allmänheten var 25 respektive knappt 20 procent. Mp3, en teknik som möjliggör nedladdning av musikfiler från nätet, ligger ännu lågt och har inte heller ökat under det senaste året.

Även om utrustningsnivån är hög finns det samtidigt tydliga tendenser att användningen inte ökar i lika snabb takt som tillgången till utrustning. Exempelvis visar Annika Bergströms kapitel i denna volym på en regelbunden Internetanvändning hos mindre än hälften av dem som har tillgång. Och det är möjligt att medie-fåfången mera handlar om att ha möjligheten än att utnyttja den.

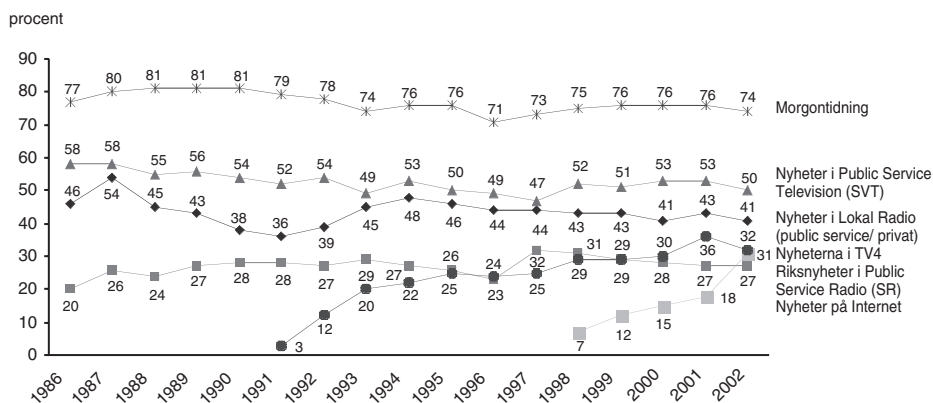
Ett stöd för en sådan uppfattning är att de traditionella svenska nyhetsmedierna klarat sig bra i konkurrensen med den digitala teknologin (figur 7). Även nyhetsanvändningen på nätet ökar. Eftersom Internetmätningen enbart gäller flera gånger i veckan i jämförelse med fem dagar i veckan för övriga överskattas nätnyhetsanvändningen något, står övriga nyhetskanaler tämligen stabilt. Morgonpress dominerar som enskild kanal och ligger klart över nyheterna i public service-TV. Även om tidningsläsningen jämförs med användning av minst något nyhetsprogram i TV har den en högre andel regelbundna läsare.

Mellan 2001 och 2002 finns det för så gott som alla nyhetskanaler en viss försvagning. Nedgången gäller även om vi ser till enskilda nyhetsprogram i TV. Till en del ligger förklaringen i att hösten 2001 uppvisade relativt höga siffror i efterdyningarna till 11 septemberhändelserna i New York (jfr Holmberg och Weibull, 2002).

Den återkommande frågan är hur alla nyhetsmedier kan ligga så stabilt trots tillkomsten av nya medier i ett allt mera fragmentariserat mediasystem. Under de redovisade sexton åren står TV4:s Nyheterna och nyheter på nätet som två typiska exempel på expansion, medan morgonpressen och nyhetsprogrammen i public service-TV kan representera stabiliteten.

Figur 7 Nyhetsförmedling 1986 – 2002 (procent)

Fråga: ”Hur ofta brukar Du titta på eller lyssna på följande program i TV eller radio? Om Du läser en morgontidning regelbundet – ungefär hur många gånger i veckan brukar Du läsa den? Hur ofta har Du använt Internet under de senaste tolv månaderna?”

Kommentar: Resultaten visar andelen bland svarpersonerna som läst en morgontidning minst fem dagar i veckan, sett på de olika TV-programmen åtminstone fem dagar i veckan och använt Internet flera gånger i veckan.

Två omständigheter torde förklara att det efter hand kunnat ske en successiv förtätning av nyhetssystemet, alltså att gamla medier behåller sin position trots att nya medier tillkommit. Den ena är att utbudet av nyheter i de traditionella kanalerna också har ökat. I Sveriges Television möter man konkurrensen genom ett utökat antal sändningstillfällen för Rapport och Aktuellt och vänder därmed under andra hälften av 1990-talet en nedåtgående kurva. Gratistidningen Metro har inneburit att morgonpressen nått tillbaka till de resurssvaga grupperna i samhället (jfr Rudolf Antonis och Ingela Wadbrings artiklar i denna volym).

En andra omständighet är att nyhetskanalerna, särskilt de nya, fått karaktären av uppdateringsmedier som för sin publik talar om vad som är viktigt att veta just nu. De är betydelsefulla för att man skall kunna hålla sig à jour, men de påverkar inte de stora mediernas starka ställning som breddmedier (jfr Lennart Weibulls artikel om medieförtroende i denna volym). I en komplicerad situation, där publiken har svårt att skaffa sig en överblick får traditionella medier snarast en ökad betydelse.

Oavsett förklaring är det utmärkande draget för medieutvecklingen under början av 2000-talet att medborgarna omges av allt fler samhällsspeglar och åsiktsmaskiner, där opinioner, livsstilar och modetrender skapas.

Nygamla värden

Ett av de utmärkande dragen i det senaste årtiondets utveckling är att gränsen mellan arbete och fritid blivit allt mera flytande. Många privata aktiviteter kan utövas på arbetsplatsen, liksom att delar av arbetet kan göras på datorn i bostaden. Värderingsmässigt uppfattas fritiden som allt mera positiv och den spelar en central roll i medborgarnas förväntningar på vad som är det goda livet, särskilt bland ungdomar (Oscarsson, 2002).

Värderingsförskjutningar sker dock mycket långsamt. Det grundläggande mönstret i svenskarnas värderingar är stabilt. Det är hälsan, hedern, freden, friheten och familjen som är det centrala sedan den första mätningen 1988 (Tabell 3). Värden som uppfattas som viktigare i början av 2000-talet än i slutet av 1980-talet är livsnjutning och ett behagligt liv – men också jämlikhet och i någon mån familjetryggheten. En försvagning har skett i fråga om en ren värld, vilket är i linje med det försvagade intresset för miljöfrågor (jfr Jagers och Thorsells artikel i denna volym).

Tabell 3 Rokeachs värden 1988 – 2002 (procent)

Fråga: ”Hur viktigt tycker Du att följande saker är för Dig?”

Värde	1988	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1998	2000	2002
Hälsa	92	93	91	91	90	87	87	87	88	89	90
En värld i fred	89	91	87	90	85	88	83	85	86	87	88
Ärlighet	-	-	-	89	87	85	86	86	86	87	87
Frihet	84	89	87	86	83	85	80	83	83	85	85
Familjetrygghet	81	84	79	82	79	78	77	84	81	83	85
Rättvisa	78	83	80	85	80	83	76	80	78	81	80
Kärlek	77	77	77	76	77	77	76	76	77	77	79
Inre harmoni	77	78	77	78	77	76	75	77	76	77	78
Sann vänskap	-	80	78	80	76	73	72	74	75	75	76
Landets säkerhet	69	75	71	72	71	72	64	66	67	69	73
Lycka	70	70	71	71	69	67	69	70	69	67	71
En ren värld	81	79	72	76	70	70	69	68	62	64	69
Ett behagligt liv	54	55	54	58	58	54	60	58	60	60	65
Jämlikhet	49	54	49	55	47	52	46	49	50	56	59
En vacker värld	59	59	56	57	55	57	53	53	53	51	55
Självaktning	44	45	44	46	44	42	42	45	42	44	47
Visdom	31	37	37	40	37	38	35	37	35	36	39
Ett liv fullt av njutning	23	26	27	26	30	30	30	30	28	30	35
Självförverkligande	29	34	29	32	31	33	33	32	30	33	32
Ett spännande liv	22	26	22	25	29	29	27	28	26	24	29
Teknisk utveckling	22	34	23	27	29	33	25	21	22	24	26
Socialt anseende	15	18	18	19	21	19	18	19	19	18	23
Rikedom	8	9	9	8	9	10	9	12	9	9	11
Frälsning	9	8	9	7	9	9	8	9	9	9	10
Makt	5	6	6	6	6	9	6	7	6	5	8

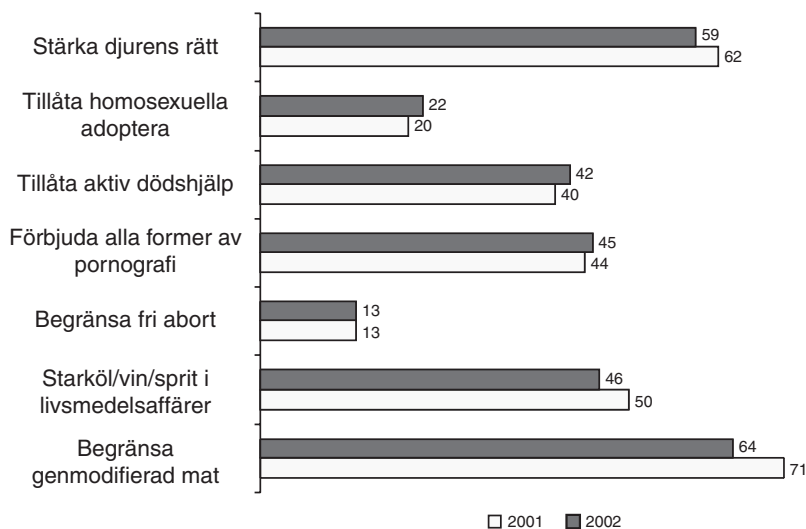
Kommentar: Endast personer som besvarat de olika frågorna ingår i procentbasen. Andelen ickesvarare har hållit sig kring 3 – 6 procent genom åren på de olika frågorna. Svartalternativen var mycket eller ganska viktigt, varken eller, inte särskilt viktigt och inte alls viktigt. Resultaten visar andelen personer som svarat *mycket viktigt*.

Långsiktstrenden kan synas motsägelsefull: både hedonistiska värden som njutning och kollektiva värden som jämlikhet blir viktigare. Åtminstone två tolkningar är möjliga. Den ena är att det svenska värdesystemet håller på att differentieras och att förändringstrenderna skiljer sig åt mellan olika grupper. Det finns sådana tendenser i materialet när det gäller yngre och äldre, men de är inte särskilt starka. Den andra tolkningen är att jämlikhetsvärdets innebörd faktiskt har förändrats och att det inte längre uppfattas som kollektivt utan också som individuellt – jämlikhet för mig.

Att värden förändras och att nya tänkesätt vinner insteg är något som måste prövas över längre tidsperioder än vad som är möjligt inom ramen för SOM-undersökningarnas tidsserie. Samtidigt finns det givetvis möjlighet att pröva i vad mån olika värderingsförskjutningar som påtalas i samhällsdebatten faktiskt korresponderar med opinionen bland medborgarna. Synen på djurens rätt och debatten om genmodifierad mat är exempel på områden där åsikterna skiljer sig åt i opinionen och där det hävdats att det även handlar om förändrade värderingar.

I SOM-undersökningen 2001 ställdes en serie frågor som avsåg att pröva medborgarnas bedömningar inom tolv olika områden som avsåg att indikera förändrade värderingar. Det rörde inställningen till som bl a djurens rätt, genmodifierad mat, fri abort, aktiv dödshjälp och pornografi. Det visade sig att på några av frågorna var åsiktsprofileringen mycket tydlig: klara majoriteter vill stärka djurens rätt, *inte* tillåta homosexuella par att adoptera barn, *inte* begränsa rätten till fri abort och begränsa utvecklingen av vad som då kallades genmanipulerad mat. I andra frågor var opinionen delad, t ex i fråga om att tillåta aktiv dödshjälp och förbud mot pornografi (Holmberg och Weibull, 2002).

Figur 8 Nygamla värden. Andel som tycker att respektive förslag är mycket/ganska bra (procent)

Tabell 4 Nya värdefrågor. Andel av svenska folket som anser förslaget vara mycket eller ganska bra (procent)

	Kön		Ålder					Utbildning			Ideologisk position			
	Samtliga	Män	Kvinnor	15–19	20–29	30–49	50–64	65–85	Låg	Medel	Hög	Vänster	Varken eller	Höger
Stärka djurens rätt	59	53	66	65	61	57	57	62	65	60	50	64	61	50
Tillåta homosexuella par att adoptera barn	22	14	29	47	37	21	15	11	13	25	32	31	16	15
Tillåta aktiv dödshjälp i Sverige	42	42	41	41	45	48	37	35	42	43	40	44	36	45
Förbjuda alla former av pornografi	45	25	63	40	30	39	47	64	49	41	42	46	48	39
Begränsa rätten till fri abort	13	13	13	17	11	10	13	19	16	13	8	11	15	13
Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	46	49	43	37	44	49	52	37	48	46	43	41	43	57
Begränsa utvecklingen av gen-manipulerad mat	64	57	72	41	63	69	67	60	63	64	66	69	62	62
Antal svar	1 674	825	849	120	230	571	445	307	698	439	508	654	453	514

Kommentar: Frågan lyder: "Här återfinns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är Din åsikt om vart och ett av dem?" Svartalternativen är "mycket bra förslag", "ganska bra/varken bra eller dåligt/ganska dåligt/mycket dåligt förslag" samt "ingen uppfattning". Procentbasen för respektive delfråga utgörs av dem som besvarat frågan, dvs. även de som svarat "ingen uppfattning". Lägsta antal svar i raden längst ned avser den fråga som totalt sett besvarats av minst antal personer.

I 2002 års undersökning har vi valt att återkomma med några av frågorna i syfte att belysa stabiliteten i åsikterna. I figur 8 görs en jämförelse mellan resultaten 2001 och 2002 och i tabell 4 finns en redovisning av bedömningar i olika grupper 2002.

Det är mycket tydligt att det finns en grundläggande likhet i bedömningarna 2001 och 2002. Det rör sig knappast om tillfälliga åsiktsyttringar. Den största skillnaden gäller genmodifierad mat, där en lägre andel vill begränsa 2002 än det var 2001, men säkerligen förklaras opinionsförskjutningen av den förändrade formuleringen av alternativen. I övrigt finns inga nämnvärda skillnader mellan de två mätningarna.

De nya frågorna/värdena hänger inte åsiktsmässigt samman på något enkelt sätt. De uppvisar t ex inte några starka inbördes åsikts samband. Den starkaste kopplingen finns mellan att tillåta aktiv dödshjälp och att sälja vin och sprit i livsmedelbutiker (Pearson's $r = .26$) och mellan att tillåta aktiv dödshjälp och att tillåta homosexuella par att adoptera barn ($r = .20$). Bakom detta kan antas ett slags individualistisk kontra moralisk dimension.

En del av värderingarna hänger samman med vänster-högerdimensionen, t ex att tillåta homosexuella par att adoptera barn (populärare till vänster), tillåta försäljning av sprit i livsmedelsbutiker (populärare till höger) och att stärka djurens rätt (populärare till vänster), men sambanden är inte starka. Åsiktsskillnaderna mellan kvinnor och män är förhållandevis stora i några av frågorna, t ex när det gäller att förbjuda porr (kvinnor mest för förbud), begränsa utvecklingen av genmanmodifierad mat (kvinnor mest för begränsningar) eller att stärka djurens rätt (kvinnor mest för djurens rätt). Tendenserna är exakt desamma som de var 2001.

Åldersskillnader kan ge en antydning om vad som är på väg. De största skillnaderna mellan unga och gamla finns i fråga om att låta homosexuella par adoptera barn och om att förbjuda pornografi. I det förra fallet stöder de unga förslaget, i det senare går de emot det. Unga är också något mer positiva till aktiv dödshjälp än äldre. I övriga frågor är åsiktsskillnaderna förhållandevis små mellan olika åldersgrupper. Något samlat tecken på stora värderingsklyftor mellan generationerna finns således inte, utan det är mera frågan om smärre åsiktsskillnader.

Glöm inte Ikaros

Förra årets SOM-bok hade titeln *Det våras för politiken*. Den pekade på ett Sverige som skakats om efter den 11 septemberhändelserna i USA. Då framträdde ett land där framtidstron hade blivit svalare, men där samtidigt uppslutningen kring demokratin, de politiska institutionerna och, inte minst, statsministern ökade kraftigt. Det vi ser i opinionen valåret 2002 är en förstärkning av tendenserna från 2001 med ett fortsatt ökat stöd för de politiska institutionerna.

Men sämre har det gått för näringslivet som vi skall se i kapitlet om institutionsförtroendet. Börskraschen och direktörernas väl tilltagna ersättningar har satt sina

spår. Nu är det det privata näringslivet som tappar i förtroende, inte politiken. Högmod går före fall, känns som ett träffande ordspråk. Det var inte en slump som gjorde att konkursdomstolens sal i Amsterdams gamla stadshus från 1650-talet pryddes med bilder från Ikarosmyten. Ikaros var den unge greken som i övermod flög för högt och för nära solen, och därför tappade sina konstgjorda vingar och föll till sin död (Linnér 2002).

Om allt detta skulle den satiriske William Thackeray säkert haft en del att säga, åtminstone om man får döma av hans ironi över fåfångans marknad i 1810-talets England:

”Om alla, som sätter sig i skuld och inte kan betala, skulle bli uteslutna ur societeten – om vi skulle [...] avbryta umgänget med dem, om vi inte gillade deras utgifter, så skulle det ju bli alldeles olidligt på Fåfångans marknad. Var och en skulle i så fall bära hand på sin nästa, min ärade läsare, och det skulle vara ute med civilisationens välsignelser. [...] Obligationerna skulle falla. Ingen skulle ge några middagar längre. Alla affärsmän i staden skulle göra konkurs. Vinet, vaxljusen, den goda maten [...] – kort sagt, alla livets behag skulle gå åt helsike, om folk verkligen tog sig för att handla i enlighet med sina idiotiska principer och undvek att vara tillsammans med alla, som de tycker illa om och förtalar. Men med en smula kristlig kärlek och ömsesidigt överseende däremot kan det hela fortgå och vara riktigt trevligt till på köpet...” (Thackeray, 1848, 1969:3 s 51).

Noter

- ¹ Uppgifterna om William Makepeace Thackerays liv och verk har hämtats ur *Nordisk familjeboks* andra upplaga, band 28 (1919) spalt 1029-31 och *Nationencyklopedin*. Citaten är hämtade från den svenska utgåvan av *Fåfångans marknad* från 1969 (Thackeray 1-3, 1969).
- ² Procenten är beräknad bland personer som besvarade enkätfrågorna om partiledarpopulariteten. Om vi istället beräknar kännedomsprocenten bland samtliga svars personer i SOM, inklusive personer som hoppat över att besvara partiledarfrågorna blir resultaten följande; Persson känd av 92 procent, Schyman 91, Svensson 90, Leijonborg 90, Lundgren 89, Olofsson 86, Wetterstrand 75 och Eriksson 73 procent.
- ³ Vår mätning gäller sympatisörer, inte väljare.

Referenser

- Hadenius, Stig och Weibull, Lennart (2003) *Massmedier. Press, radio & TV i förvandling*. Stockholm, Albert Bonniers Förlag
- Holmberg, Sören (1993) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Vägval*. Göteborg: SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*. Stockholm: Norstedts Juridik
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2002) Det våras för politiken. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören och Oscarsson, Henrik (2003) *Party Leader Effects on the Vote*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
- Linnér, Sture (2002) *Europas ungtid*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Mediebarometern 2002* (2003) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet
- Nationalencyklopedin*
- Nordisk familjebok*. Andra upplagan 1905 – 1916.
- Oscarsson, Henrik (red) (2002) *Spår i framtiden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Thackeray, William (1848/1969) *Fåfångans marknad*. Del 1 – 3. Malmö: Förlags-
huset Norden
- Weibull, Lennart (2000) Svenska tidningshus i nytt medielandskap. I Wadbring, Ingela, Weibull, Lennart (red) *Tryckt*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet

